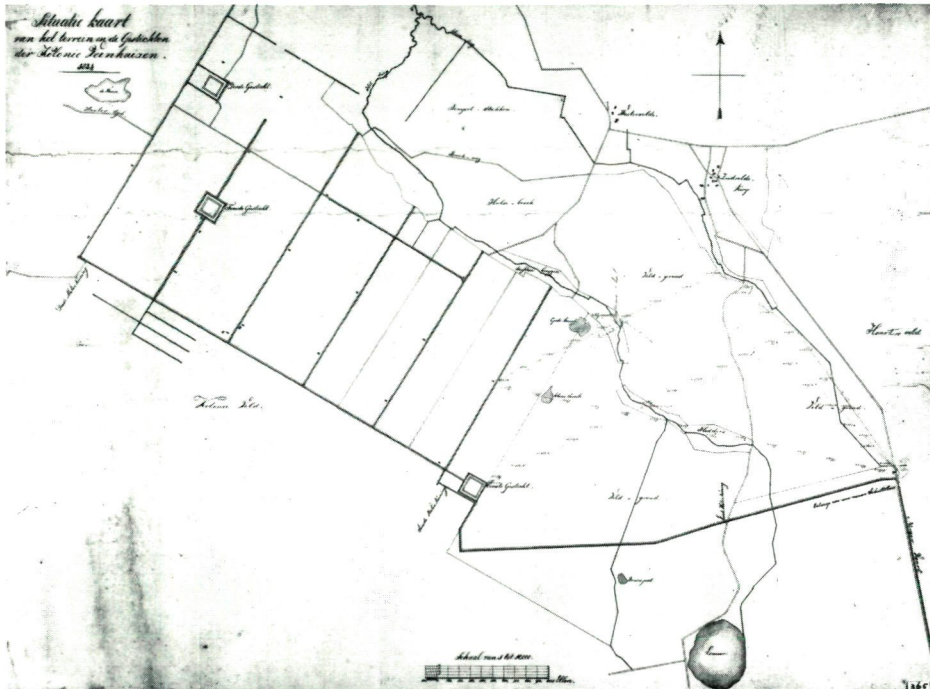

De landbouw in de dwangkolonie Veenhuizen in de 19e eeuw

P.H.M. THISSEN

De landbouw in Veenhuizen steekt sterk af bij zijn omgeving. De hooggespannen verwachtingen ten spijt, lukte het niet met brem het gebrek aan mest op te lossen. De landbouw in Veenhuizen kan gekenmerkt worden als een grotendeels mislukt, maar ook uniek experiment.

De aloude en oorspronkelijke bestemming des menschen', zo werd de landbouw beschreven in het allereerste nummer van het eerste periodiek dat de Maatschappij van Weldadigheid uitgaf¹. De oorspronkelijke bestemming van de mens, die wachtte aan lieden die daar ver van waren afgedwaald: arme stedelingen, wezen, bedelaars en landlopers. Hen wilde de Maatschappij van Weldadigheid veldarbeid laten verrichten, opdat zij betere mensen zouden worden. De Maatschappij was nog maar enkele maanden oud toen in 1818 initiator en stuwende kracht Johannes van den Bosch al concludeerde dat de wijze van ontginning en landbouw die hij voorstond proefondervindelijk uitvoerbaar was gebleken. En over de mensen die als eersten op zijn eerste project Frederiksoord waren geplaatst schreef hij enthousiast: *reeds tonen zij*

Het complex te Veenhuizen in 1834. Vanuit de zuidoosthoek loopt de Norgervaart/Kolonievaart noord- en westwaarts naar het rechthoekige landschap van Veenhuizen. Goed herkenbaar zijn de loodrecht op de Kolonievaart staande wijken, de drie carré-vormige gestichten en de verspreid over het terrein staande boerderijen. Het contrast met het beekdal van de Slokkert en de boerenghuchten Westervelde en Zuidvelde aan de noordoost-zijde is groot.

zich gevoelig en vatbaar voor die hoogere zedelijke opleiding...².

Van den Bosch trok rijkelijk vroeg conclusies over de juistheid van zijn ideeën over landbouw in kolonievorm. Ik wil hier een poging wagen om, comfortabel vanuit het laatst van de 20e

eeuw, Van den Bosch' visie hierover te becomingentariëren. Hoe verhield de theorie erachter zich met de praktijk in de dwangkolonie van de Maatschappij van Weldadigheid te Veenhuizen (gemeente Norg)? Ook ga ik – korter – in op de periode na 1859 toen Veenhuizen niet meer tot de Maatschappij behoorde, maar Rijkswerkinrichting was. Daarbij concentreer ik me wel op de 19e eeuw, toen de landbouw in het geheel van activiteiten te Veenhuizen nog een behoorlijk belang had; in de 20e eeuw was dat anders.

DE LANDBOUWIDEËN VAN VAN DEN BOSCH

De ideeën van Van den Bosch over landbouw kwamen niet uit de lucht vallen. Aan het einde van de 18e en in het begin van de 19e eeuw was landbouw inclusief ontginning een gewild thema in verlichte kringen. Voor een groot deel bleef deze belangstelling theoretisch. Tal van lieden, vooral van hogere komaf, zagen in het filosoferen over landbouw een schone taak. Er verschenen vele geschriften over nieuwe theorieën, methoden en technieken. De meeste lieten het bij gedachtenvorming, maar er waren ook mannen die op hun landgoederen experimenteerden, soms met de merkwaardigste methoden. Maar dát er proeven op dit terrein genomen werden was nieuw. De Verlichting had de aandacht voor wetenschap in het algemeen en voor het controleerbare experiment in het bijzonder aangewakkerd. En landbouw en ontginning waren populaire onderwerpen geworden van prijsvragen zoals die uitgeschreven werden door nieuwe maatschappijen en verenigingen³.

Van den Bosch had alle geschriften met nieuwe ideeën over de landbouw die hij te pakken kon krijgen gelezen. Hij was bekend met de ontwikkelingen in Frankrijk, Duitsland en Engeland (Dorgelo, 1964, p. 65). Daarnaast kende hij de geschriften en experimenten van mensen als Fourier, Saint Simon en Owen, die zich richtten op het opvoeden van mensen tot ideale burgers en arbeiders (Eilerts de Haan, 1875). Tenslotte was ook Van den Bosch' koloniale achtergrond mogelijk van belang. Hij had op zijn landgoed op

Java direct leiding gegeven aan het landbouwbedrijf en de streekbevolking aangezet tot ontginning wat geleid had tot grotere welvaart. 'Luie' mensen zouden er produktief zijn geworden (Kloosterhuis, 1981).

Van den Bosch combineerde zijn ideeën over opvoeding en over landbouw in de opzet van de kolonies van de Maatschappij van Weldadigheid. De landbouw had daarin als taak enerzijds de kolonisten op te voeden tot arbeidzame mensen, anderzijds hen in hun eigen onderhoud te kunnen laten voorzien.

DE DWANGKOLONIE VEENHUIZEN

De eerste kolonies van de Maatschappij van Weldadigheid die vanaf 1818 werden gesticht, waren zogenaamde vrije kolonies (Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord). De kolonisten konden er in principe op eigen gelegenheid komen en gaan. Ieder had een individueel landbouwbedrijfje om de kost te verdienen. In Veenhuizen was dit fundamenteel anders. Veenhuizen was een dwangkolonie. Het rijk verplichtte mensen tot een verblijf aldaar. De landbouw werd er als dwangarbeid verricht, niet als particulier bedrijf. Het verschil tussen de oudere kolonies en Veenhuizen is gedeeltelijk te verklaren door een veranderd inzicht bij Johannes van den Bosch. Hij zag dat de gelegenheid die stedelijke paupers geboden werd in Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord om een arbeidszaam en nuttig bestaan op te bouwen niet volgens plan benut werd. Zij ontbeerden de benodigde vaardigheden en discipline. In een anders opgezette kolonie zouden dergelijke mensen niet meer de mogelijkheid krijgen door arbeid tot beschaving te raken, maar zouden zij ertoe gedwongen worden.

Behalve deze ideële achtergrond had het totstandkomen van Veenhuizen in 1823 (en van Ommerschans even eerder) als dwangkolonie(s), ook een financiële reden. De vrije kolonies slokten veel geld op. De Maatschappij van Weldadigheid verkeerde daardoor vrijwel vanaf het begin in financiële nood. Veenhuizen zou geld opleveren, want daar zouden mensen verpleegd worden

die waren opgezonden door het rijk dat daarvoor zou betalen. In het contract tussen het rijk en de Maatschappij waarin één en ander werd geregeld, werd de bepaling opgenomen dat diegenen die naar Veenhuizen zouden worden opgezonden tot het bedrijven van landbouw in staat zouden zijn.

ONTGINNING TE VEENHUIZEN

De ontginning van Veenhuizen werd in eerste instantie voortvarend aangepakt⁴. Er was een kaderplan, dat nu nog duidelijk in het landschap herkenbaar is. Ontsluiting en ontwatering werden goed ter hand genomen. De lokatie was geschikt voor ontginning. Het mestprobleem, toch de crux bij ontginning in die tijd, was eenvoudigweg opgelost door het massaal aanvoeren van straatvuil en dergelijke: duur maar effectief. Ook voegde men extra kalk toe, wat de grond zeer ten goede kwam. Er mankeerde wel degelijk het één en ander aan, maar voor die tijd was de aanpak beslist goed en vooruitstrevend. Het belangrijkste minpunt was misschien wel dat men vooraf gedacht had dat de ontginning geheel met eigen werkkraft verricht kon worden. Maar het bleek toch nodig voor sommige klussen, in bepaalde perioden, vreemde arbeid in te huren. Dit maakte het allemaal veel duurder dan vooraf was begroot. Van het ongeveer 3000 hectare grote complex werd in de eerste jaren een groot deel ontgonnen, daarna schreed de ontginning langzaam voort.

Voor de huisvesting van de 'verpleegden' werden drie kolossale carré-vormige gestichten gebouwd. In totaal verbleven er meer dan 3000 mensen, aanvankelijk veel wezen en vondelingen, later voornamelijk bedelaars en landlopers en dergelijke. Verspreid over het terrein verzezen in de eerste jaren een twintigtal boerderijen (zie illustratie pag. 15).

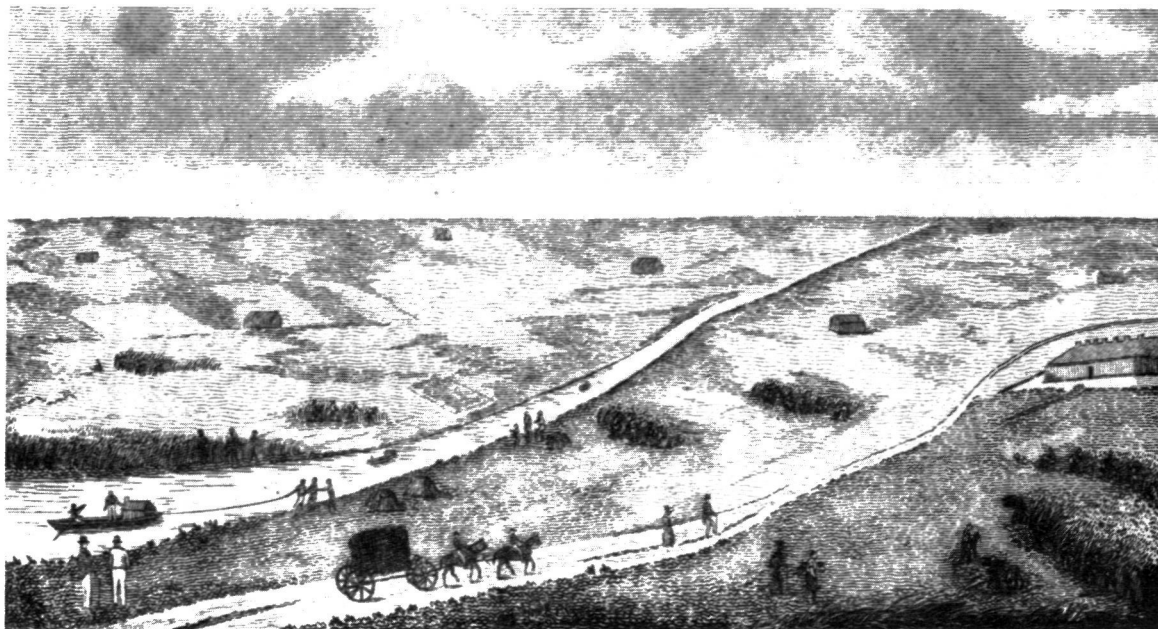
ORGANISATIE VAN DE ARBEID IN DE VEENHUIZER LANDBOUW

De landbouw die op de ontgonnen gronden te Veenhuizen bedreven ging worden was, wat

arbeid betreft, op een bijzondere wijze georganiseerd. Zoals de gehele Maatschappij van Weldadigheid was ook dit op streng hiërarchische wijze geregeld (Mens, 1984). In Veenhuizen was een onderdirecteur verantwoordelijk voor de landbouw. Deze had voor elk van de drie gestichten een wijkmeester onder zich. De drie wijkmeesters hielden toezicht op de hoevenaars. Dat waren zetboeren die met hun gezin op de boerderij woonden. Van dit soort hoeven waren er in het grootste deel van de 19e eeuw vijf of zes per gesticht. De hoevenaars hadden de dagelijkse leiding over een ploegje verpleegden uit het bij de boerderij behorende gesticht. Zo'n ploegje bestond meestal uit ongeveer twintig personen, mannen en vrouwen. In deze arbeidsorganisatie kwamen in de loop der tijd geen principiële wijzigingen (zie bijvoorbeeld Hoff, 1841).

De verpleegden waren bij aankomst in Veenhuizen veelal onbekend met de landbouw. En in strijd met de afspraak met het rijk waren er velen volkomen ongeschikt voor werk op het veld (Windt, 1984, p. 28). Veel arbeid werd inefficiënt ingezet (Berends, 1984, pp. 85-86). Degenen die wel in de landbouw konden werken, presteerden slecht, vooral in het begin. Waren ze eenmaal geoefend, dan vertrokken ze vaak weer omdat hun tijd om was. Bovendien was de motivatie niet overmatig groot. Deze euvelen bleven telkens terugkeren in Veenhuizen⁵.

De werkzaamheden van hoevenaars en verpleegden waren minutieus omschreven in zogenaamde plannen van landbouw. Daarin werd beschreven welke handelingen er allemaal verricht moesten worden, wie deze moesten verrichten, hoeveel dagen het per seizoen mocht kosten etc. Een voorbeeld uit 1843: de 72 hectare stoppeltrem moesten worden ondergewerkt door drie 'jongens bremonderstekers' die daar per oppervlakte-eenheid twee dagen over mochten doen. Deze uitgebreide specificaties waren ontwikkeld om te bepalen hoeveel het kostte. In dit geval kostte het bremonderwerken door jongensbremonderstekers 72 keer 3 keer 2 keer 30 cent is f 129,60⁶. Ook de opbrengsten werden op een

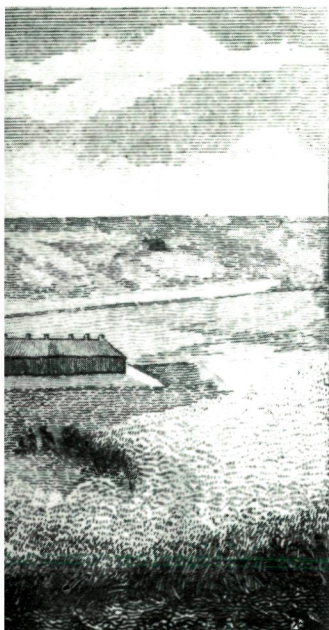
vergelijkbare gedetailleerde wijze berekend, zowel in hoeveelheid als in geld. In theorie klopten deze verhandelingen misschien, of althans de berekeningen klopten. Maar de waarde-bepaling van de handelingen en goederen was nogal willekeurig en men ging uit van niet reële, soms zelfs van verkeerde veronderstellingen. De opstelling, naleving en aanpassing van dit soort voorschriften vergde een enorme bureaucratie.

DE BEMESTING EN VRUCHTWISSELING IN DE KOLONIES VAN DE MAATSCHAPPIJ VAN WELDADIGHEID

De inzet van arbeid zoals boven geschetst, was specifiek voor Veenhuizen en gold dus niet voor de vrije kolonies. De bemesting en vruchtwisseling echter, waren in de dwangkolonie Veenhuizen niet wezenlijk verschillend van die in de vrije kolonies. Het meest kenmerkende van die aspecten is de oplossing die Van den Bosch gevonden meende te hebben voor het mestprobleem. In de 19e eeuw was de hoeveelheid mest de beperkende factor voor de landbouw op zand- en veengronden. In de zandstreken van Nederland waren rundvee en schapen de voornaamste

bron voor die mest. Van den Bosch echter, wees de veestapel als belangrijkste bron voor de vruchtbaarheid van de bodem af. Bemesting met uitwerpselen van dier (en mens) diende weliswaar plaats te vinden, maar de voornaamste bron van vruchtbaarheid moest de bremcultuur zijn. Door op een perceel brem te telen en het gewas eenjarig of tweejarig onder te werken zou veel minder 'traditionele' mest nodig zijn (Dorgelo, 1964, pp. 65-67). Overigens werd het belang van een goede behandeling van dierlijke mest wel degelijk erkend. Op dit punt voerde men op de kolonies enkele goede technische vernieuwingen door, zoals mest- en gierputten ter beperking van het verlies aan bemestingswaarde.

Het is de vraag of Van den Bosch deze bremcultuur ooit ergens in werking had gezien. In Vlaanderen en Brabant bestond iets dergelijks, waarschijnlijk al vrij lang. Isfridus Thys, een kanunnik van de abdij van Tongerlo in het tegenwoordige Belgisch Brabant, had deze praktijk beschreven naar een ouder geschrift van een Vlaming. Dorgelo (1964, p.80) noemt het werk van Thys als mogelijke inspiratiebron voor Van den Bosch' stelsel. De bron voor aard en werking van

'De Heide is ver uitgestrekt en de woestijnen saai. De velden van de kolonisten zijn als de oase bloeiend temidden van onvruchtbaarheid en verlatenheid' (Bron figuur: *An account of the Poor-colonies and agricultural workhouses of the Benevolent Society of Holland. Edinburgh, 1828, t.o. XXIV; bron tekst: Idem, pp. 158-159, geciteerd in Berends, 1984, p. 92*)

de bremcultuur in de kolonies was kort gezegd nogal obscuur. Elders bestonden eveneens vormen van bremcultuur, in elk geval in het Massif Central waar deze ook onder meer als doel bodembemesting had (Fel, 1962, pp. 24-26). Het lijkt onwaarschijnlijk dat Van den Bosch hiervan wist. Het is mogelijk dat ook op andere plaatsen vormen van bremcultuur bestaan hebben.

De belangrijkste gewassen werden brem, aardappelen en rogge. Het gewas na brem (meestal aardappelen) werd over het algemeen niet bemest. Dat moest het doen met de ondergewerkte groenbemester die brem is. In het systeem was weinig plaats voor grasland. Blijvende hooi- of weilanden waren er in het geheel niet (Dorgelo 1964, pp. 65-73). Het grasland dat was opgenomen in de vruchtwisseling werd, vooral later, gezaaid met goede rassen klaver en gras. Door de geringe omvang van het grasland en het vrijwel ontbreken van voeder gewassen was er maar weinig zelfverbouwd voer voor het rundvee. Toch werden er behoorlijk wat koeien gehouden die moesten zorgen voor de boter- en melkvoorziening van de gestichten. Om dit vee te onderhouden kocht men op grote

schaal hooi. Eigen fok diende de rundveestapel op peil te houden. Maar door de jaren heen gaf dit teleurstellende resultaten. De veeverzorging was überhaupt slecht, het sterftcijfer was hoog. Noodzakelijke aankoop van vee, maar ook van hooi en mest, kostte veel geld⁷.

DE CONTROVERSE VAN DEN BOSCH-VAN KONIJNENBURG OVER BEMESTING

Van den Bosch werd in 1827 weggeroepen om zijn krachten aan de overzeese kolonies te wijden, daarbij noodgedwongen zijn enorme greep op de gang van zaken in de kolonies van de Maatschappij van Weldadigheid en daarmee op Veenhuizen opgevend. De belangrijkste man voor de landbouw in de kolonies werd in 1829 J. van Konijnenburg die de functie van directeur ging bekleden. Van Konijnenburg stond sceptisch tegenover het bremcultuurstelsel, maar kreeg van het dagelijks bestuur, de zogenaamde Permanente Commissie, geen toestemming om hiervan af te stappen. Wel versoepelde Van Konijnenburg bij afwezigheid van Van den Bosch het stelsel. Er kwam meer gras in de vruchtwisseling, wat ten goede kwam aan de vee-stapel en daarmee aan de mestproductie.

Toen Van den Bosch in 1834 uit Indië terugkwam, trof hij een landbouw aan die niet volgens zijn voorschriften georganiseerd was. Onmiddellijk nam hij maatregelen. En geheel naar zijn aard logen die er niet om. Hij besloot tot de invoering van een stelsel waarin de brem, nog veel sterker dan vóór zijn vertrek naar Indië, centraal stond. Een gedurfd plan, want echt positieve resultaten had de bremcultuur niet opgeleverd. Er waren in Veenhuizen weliswaar proeven genomen met bremverbouw in de bedoelde vorm, maar zekerheid over het slagen van de grootschalige bremcultuur was er op grond van die proeven in de verste verte niet.

Voortaan bestond het cultuurland voor een derde tot een kwart uit brem. Het land werd afwisselend bebouwd met brem, aardappelen en rogge gecombineerd met brem. Variaties op dit thema met haver en gerst, en klaver en gras

waren mogelijk. Met dit systeem zou er geen mest meer zou hoeven te worden aangekocht, zo was het idee. Dit kon niet bewaarheid worden. Weliswaar breidde men de oppervlakte met brem volgens plan sterk uit, maar de resultaten vielen tegen en men moest onverminderd grote hoeveelheden mest kopen om de vruchtbaarheid van de bodem in stand te houden. En anders dan voorzien was bleek de landbouw in Veenhuizen niet de gehele gestichtsbevolking te kunnen voeden.

Het idee om brem als bemester toe te passen is op zichzelf geen slecht idee. Wat men toen nog niet wist: vlinderbloemigen als brem binden stikstof uit de lucht en slaan deze op in de wortels. Maar het is een magere en bovenal eenzijdige bemesting.

VERGELIJKING VAN DE VEENHUIZER LANDBOUW IN DE BEGINPERIODE MET DE 'DRENTSE' LANDBOUW

De gemiddelde opbrengst van de Veenhuizer landbouw was niet hoog. Waarschijnlijk was deze lager dan de gemiddelde opbrengst van de landbouw in de Drentse dorpen en gehuchten.

Het opvallendste verschil van de landbouw in Veenhuizen met die op het oude Drentse land is misschien wel dat het grondgebruik in Veenhuizen vrijwel geheel los stond van de aard van het terrein. Hetzelfde perceel kon het ene jaar gras zijn en het andere jaar een rogge-akker of bremland. In de Drentse dorpen en gehuchten was grondgebruik juist zeer sterk verbonden met de ligging en bodemgesteldheid. In de beekdalen lagen percelen die altijd uit gras bestonden. Op de es bevonden zich percelen die immer akker waren, meestentijds voor roggeverbouw.

De afwisseling in landschap als gevolg van de landbouw was in Veenhuizen dan ook geheel anders dan die op het oude land. Het beeld werd in Veenhuizen niet bepaald door de in gehuchten geclusterde boerderijen, en de afwisseling van wat hoger gelegen complexen akkers en wat lager gelegen complexen graslanden met op afstand de heide. Typere waren juist de op regelmatige

afstand gebouwde boerderijen, de afwisseling van kunstweide en akker en de rechte ontwatering en ontsluiting.

In een aantal aspecten was de landbouw te Veenhuizen nieuw. Maar er zaten ook traditionele trekjes aan. Zo werd een landbouwkundig gebruik gemaakt van de heide die bij het complex hoorde, net zoals elders in het gewest. Ieder gesticht had een grote schaapskudde. De bijdrage van de schapemest aan de bodemvruchtbaarheid kan best eens groter zijn geweest dan die van de bremcultuur.

LANDBOUW IN DE RIJKSWERKINRICHTING VEENHUIZEN

Na de dood van Van den Bosch in 1844 kon directeur van Konijnenburg zijn eigen ideeën over landbouw doorvoeren. Toch duurde het nog tot 1853 voordat de bremcultuur geheel verlaten was. In dat jaar verscheen een nieuw plan van landbouw, waarin het bremland plaats had gemaakt voor klaver en gras. Met een duidelijke verwijzing naar de in zijn ogen mislukte bremcultuur schreef Van Konijnenburg: *geen ligtvaardige proeven mogen er worden genomen, maar voldoende bewezen verbeteringen met omzigtigheid ingevoerd*. Hij koos de gewassen zodanig dat het werk zoveel mogelijk over alle seizoenen gespreid was. Daarnaast stelde hij voor de veehouderij uit te breiden, meer voedergewassen te verbouwen en de boekhouding beter op te zetten⁸.

In 1859 ging Veenhuizen over van de Maatschappij van Weldadigheid naar het rijk. Van Konijnenburg ging mee over in rijksdienst. In deze tijd vertoonden de opbrengsten een licht stijgende tendens. Maar oude euvelen zoals grote sterfte onder het vee en een falend fokprogramma bleven.

In 1875 werd door een sympathiek tegenover Veenhuizen staand auteur de balans opgemaakt van de landbouw aldaar (Eilerts de Haan, 1875). De 'tijd van illuzie' is voorbij, zo schreef hij, doelend op het idee dat er met naar verhouding weinig kapitaal en veel arbeid een rendabele ontginning en landbouw mogelijk zouden zijn. Hij

prees de meer van realisme getuigende opzet, maar signaleerde ook de manco's: veel te veel arbeiders, die te weinig geoefend waren en het niet of weinig intensief gebruik van delen van de gronden. Zonde, want, zo zei hij, *die gronden zijn ten koste van tonnen gouds ontgonnen*. Het weinig intensief gebruik van de bedoelde gronden vond zijn oorzaak in het voortdurende gebrek aan mest. Ondanks de groei van de veestapel bleef dit de kern van de landbouwproblematiek te Veenhuizen.

Pas na 1880 kwam de definitieve oplossing van het mestprobleem toen men voor het eerst echte kunstmest ging gebruiken. De opbrengsten stegen onmiddellijk fors. De roggeopbrengst per hectare ging voor het eerst sinds het begin van de landbouw te Veenhuizen sterk omhoog en men kon bijna dubbel zoveel melkvee houden. In de jaren 1890 startte men met de vernieuwing van het boerderijenbestand, dat geheel verouderd was. De nieuwe hoeven waren voor die tijd zeer modern ingericht (Verslagen van Gedeputeerde Staten).

In het begin van de 20e eeuw ging de landbouw van Veenhuizen meer op de omringende landbouw lijken; niet wat betreft de arbeidsorganisatie, maar wat betreft bemesting en grondgebruik. Merkwaardige zaken als de bremcultuur waren afgezworen, en op Veenhuizen kwam ook permanent grasland zoals bij de dorpen. De bemesting binnen Veenhuizen en die daarbuiten gingen op elkaar lijken: met kunstmest in een belangrijke rol.

In 1904 verscheen het verslag van iemand die zichzelf vanwege zijn verleden als Veenhuizer tooide met de geuzenaam 'een onherroepelijk verlorene'. De belangrijkste grieven die hij over de landbouw spuide klinken bekend: omslachtige en slechte administratie, slechte bedrijfsvoering tot uiting komend in een hoge veesterfte en slechte fokresultaten. Maar het mestprobleem noemde hij niet meer (De Rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen, 1904).

CONCLUSIE

Hoe moeten we nu, het geheel overziend, de landbouw in Veenhuizen beoordelen? Het gevaar ligt op de loer dat we dat teveel doen met huidige maatstaven. Bovendien moeten we bedenken dat de landbouw te Veenhuizen over de gehele periode niet van het allergrootste belang was. Er zaten soms duizenden mensen in de gestichten, die voor het grootste deel buiten de landbouw werkzaam waren. Bij het aantal mensen dat op het land werkzaam was ging het om honderdtallen.

Structureel zwakke punten van de Veenhuizer landbouw waren de slecht geoefende en gemotiveerde arbeiders, de bureaucratie en de hoge kosten. In de beginperiode kwam daarbij die merkwaardige bremcultuur. Als idee, zeker in die tijd, was dit helemaal niet gek. Maar er werd zonder duidelijk positief resultaat veel te lang aan vastgehouden. Ongetwijfeld kwam dit door de overheersende invloed van Van den Bosch. Westendorp Boerma noemde hem 'een geestdriftig Nederlander'. Dat was hij; en met zijn geestdrift en autoriteit wist hij zijn zin door te drijven. Hij regeerde over zijn graf heen. Tot jaren na zijn dood bepaalde het door hem opgestelde rigide, rond de bremverbouw opgestelde, vruchtwisselingsschema de landbouw te Veenhuizen.

Sterke punten van de Veenhuizer landbouw waren de goed aangepakte ontginning en een aantal waardevolle technische vernieuwingen, zoals mest- en gierputten ter beperking van het verlies aan bemestingswaarde. De wisselbouw op zich was ook een goede vernieuwing, evenals, vooral later, het gebruik van goede rassen klaver en gras bij de aanleg van grasland.

Eén van de meest opvallende zaken van de 19e-eeuwse Veenhuizer landbouw is de spanning tussen theorie en praktijk. De theorie was uitvoerig vastgelegd in voorschriften. Hierdoor kreeg de landbouw in Veenhuizen het aura van wetenschappelijkheid en rationaliteit, terwijl daar maar heel beperkt reden voor was. De voorschriften waren vaak niet wetenschappelijker dan de praktijkregels waaraan een Drentse boer zich

hield. De voorgeschreven bremcultuur was in feite niet gebaseerd op een besef van de werking ervan. Dat brem als vlinderbloemige stikstof uit de lucht bindt en deze in de wortels opslaat was niet bekend. Bremverbouw leek modern, maar was zo bekeken ouderwets: gebaseerd op een heel beperkt ervaringsgegeven. Ook het traditionele gebruik van heide als mestbron bewijst dat de Veenhuizer landbouw niet zo modern of theoretisch onderbouwd was.

Een andere mooie discrepantie is de schone schijn over de gang van zaken in Veenhuizen die opgehouden werd in de eigen tijdschriften *De Star* en *De Vriend des Vaderlands* versus de vele tegenslagen die er in werkelijkheid waren en waarvan in interne verslagen al vroeg melding werd gemaakt.

Maar ondanks deze zaken was Veenhuizen, ook landbouwkundig gezien een fantastisch en op deze schaal uniek experiment, dat zonder de onverschrokkenheid en het enthousiasme van Johannes van den Bosch nooit tot stand zou zijn gekomen.

Agriculture in the Veenhuizen-colony in the nineteenth century

The Dutch 'Maatschappij van Weldadigheid' (Benevolent Society) was founded in 1818. Its aim was to reeducate beggars, vagabonds and paupers from the cities. By involving them in agriculture and reclamation they would be turned into useful members of society. In the north of the Netherlands some agricultural colonies were founded. The initiator and leader of these was the influential general Johannes van den Bosch. He had been inspired by ideas from the Enlightenment about agriculture and the fight against poverty. In 1823 the colony of Veenhuizen was founded in the province of Drenthe. Unlike the other colonies, this was a penal colony in which hard labour was organized according to a strict hierarchical principle and detailed plans. In 1859 Veenhuizen was taken over by the state.

Crucial to the succes of agriculture in the peat and sand district which Veenhuizen was part of,

was the availability of fertilizer. Van den Bosch thought he could partly substitute the use of human and animal excrements by introducing the culture of broom. In spite of constant failure, the culture of broom continued for 30 years. The fertilizer problem was not solved until the 1880's when artificial fertilizer was introduced.

The Maatschappij van Weldadigheid claimed that the agricultural system in Veenhuizen had been based on new scientific ideas. However, it had been based on irrational assumptions that could not be tested. Other problems in Veenhuizen were the high costs, the poor breeding results of cattle and its high death rate, and the unskilled and unmotivated work force.

LITERATUUR

- ABRAHAMSE, J. (1991). Veenhuizen te koop. Noorderbreedte 15, pp. 171-174.
- ARCHIEVEN van de Maatschappij van Weldadigheid, de (1991). Een historische, sociologische en rechtshistorische benadering. Inleidingen gehouden tijdens het symposium op vrijdag 18 mei 1990 in het Drents Museum te Assen. Stichting Museum Veenhuizen m.m.v. het Rijksarchief in Drenthe en de Maatschappij van Weldadigheid.
- BERENDS, R. e.a. (1984). Arbeid ter disciplineren en bestraffing. Veenhuizen als onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid. Walburg, Zutphen.
- BOSCH, J. VAN DEN (1819). Iets over de vruchtbaarheid van den grond, en de middelen, die kunnen worden aangewend, om dezelfde voort te brengen, waar deze ontbreekt. *De Star* 1, pp. 754-803.
- DORGELO, J.D. (1964). De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (1818-1859). Van Gorcum, Assen.
- EILERTS DE HAAN, A.F. (1875). De rijksgestichten te Ommerschans en Veenhuizen. Centen, Amsterdam.
- FEL, A. (1962). Les hautes terres du Massif Central. Tradition paysanne et économie agricole. Publications de la faculté des lettres et sciences humaines de Clermont-Ferrand, Institut de Géographie, no. 23.
- HALL, H.C. VAN (1848). Besluit van de Commissie van Toezicht der Maatschappij van Weldadigheid

van 8 december 1848. (Kopie van manuscript aanwezig in het archief van het Museum Veenhuizen.)

HOFF, T.L. [1841]. De koloniën van Weldadigheid te Ommerschans en Veenhuizen naar waarheid geschetst. z.pl. (in facsimile opgenomen in R. Berends e.a. (1984). *Arbeid ter disciplinering en bestraffing. Veenhuizen als onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid*. Walburg, Zutphen, pp. 121-135.)

KLOOSTERHUIS, C.A. (1981). De bevolking van de vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid. Walburg, Zutphen.

MENS, R. (1984). Architectuur en discipline in Veenhuizen. In: R. Berends e.a. (1984). *Arbeid ter disciplinering en bestraffing. Veenhuizen als onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid*. Walburg, Zutphen, pp. 37-53.

RIJKSWERKINRICHTING VEENHUIZEN, de (1904). Afdrukken van indrukken door 'een onherroepelijk verlorene'. Brusse, Rotterdam.

VERSLAGEN VAN GEDEPUTEERDE STATEN aan de staten der provincie Drenthe 1882-1920

WESTENDORP BOERMA, J.J. (1950). *Een geestdriftig Nederlander*. Johannes van den Bosch. Amsterdam.

WINDT, R. DE (1984). Bedelarij en de bedelaarsgestichten van de Maatschappij van Weldadigheid. in: R. Berends e.a. (1984). *Arbeid ter disciplinering en bestraffing. Veenhuizen als onvrije kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid*. Walburg, Zutphen, pp. 55-78.

NOTEN

- 1 De Star 1(1818)1.
- 2 Idem.
- 3 Zie bijvoorbeeld Slicher van Bath in Dorgelo, 1964, p. 7.
- 4 De voor dit artikel beschikbare gegevens over ontginning in Veenhuizen zijn gebrekkig. Een deel van het hier gemelde is een analogie met ontginning in dezelfde tijd in andere kolonies van de Maatschappij, ontleend aan Dorgelo (1964), pp. 31-40.
- 5 Zie bijvoorbeeld Eilerts de Haan (1875, pp. 75-78) en Rijkswerkinrichtingen te Veenhuizen (1904, p. 50 e.v.).
- 6 Rijksarchief in Drenthe, Archief van de Maatschappij van Weldadigheid (RAD, AMV), 1596.
- 7 Op vele plaatsen wordt melding gemaakt van deze misstanden, onder andere RAD, AMV 1596; Hall (1848); Kloosterhuis (1981, pp. 274-274).
- 8 Rijksarchief in Drenthe, Archief van de Rijkswerkinrichting te Veenhuizen (RAD, ARV), 46/46a.

Met dank aan Dr. W. Tijms te Aalden voor de door hem verstrekte informatie over bremcultuur in het Massif Central.